

DOI:

YURY SNAPKOUSKI

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1327-1160>

University of Warmia and Mazury in Olsztyn

**ALEKSANDER ŁAPPA (1802-1869) –
OSTATNI MARSZAŁEK SZLACHTY
GUBERNI MIŃSKIEJ Z WYBORU.
CZEŚĆ I: RODOWÓD I DZIAŁALNOŚĆ
POWIATOWA (1823-1859)**

**Alexander Łappa (1802-1869) –
Last Elected Minsk Governorate Marshal of Nobility:
Part I: Genealogy and county activity (1823-1859)**

ABSTRACT: A large number of archival and printed sources, as well as scientific literature analyzed by the author of the article, allows to reconstruct the genealogy and family networks of one of the key figures of the noble self-government of the westernmost parts of the Russian Empire of the 1850-1860s – Marshal of the Nobility of Bobruisk County, then Minsk Governorate Alexander Łappa. Due to successful careers, marriages and land deals, the Belarusian-Lithuanian minor landed noble family of Łappa, represented by a retired officer of the Russian troops Dominik Łappa and his son Alexander, were among the most progressive and respected Belarusian landowners in the first half of the 19th century. This opened the way for them to the highest elective offices in the local apparatus of noble self-government.

KEYWORDS: Alexander Łappa, the Łappa family, marshal of nobility, genealogy, Bobruisk County, the Minsk Governorate, the Russian Empire

Wstęp

W historii szlachty ziem białorusko-litewskich z XIX w. Aleksander Łappa jest postacią niepospolitą. Wzorowy właściciel ziemski, wdrażający w swoich majątkach zaawansowaną zachodnią myśl ekonomiczno-gospodarczą, przez 15 lat nieprzerwanie zajmował elekcyjne stanowisko marszałka szlachty powiatu bobrujskiego, jednego z największych w guberni mińskiej. Następnie został ostatnim wybranym przez szlachtę marszałkiem gubernialnym i odgrywał znaczącą rolę w życiu społeczno-politycznym regionu w przededniu i pierwszych miesiącach powstania styczniowego. W dodatku wieloletnia działalność A. Łappy na tych stanowiskach i udział w wyborach szlacheckich wraz z innymi elementami jego

bogatej biografii zakończyły się tragicznym finałem w postaci nieoczekiwanego aresztowania, kilku lat wygnania w głębi Rosji i nagłą śmiercią.

A. Łappa, jedna z kluczowych postaci samorządu szlacheckiego tzw. Kraju Północno-Zachodniego w latach 50.-60. XIX w. nie zyskał należytej uwagi w historycznych opracowaniach naukowych i nawet nie trafił na łamy takich znanych biograficznych kompendiów naukowych, jak *Polski słownik biograficzny*. Pierwsze informacje historiograficzne i biograficzne o nim, przed pojawieniem się niektórych współczesnych publikacji (Błaszczyk 2007, 207-208; Matveychik 2016, 332, nr 3339; Snapkovskiy 2016, 159-163), cechowały się nie tylko skąpością informacji, lecz także niewystarczającym stopniem ich prawdziwości (Jelski 1888, 943; Album Academicum 1889, 96, nr 1400; Gieysztor 1913, 344-345; Prendowska 1962, 389, przyp. 15; ANBTG, II 3, 3, L 5; Sierakowska 2010, 240). Na przykład w kilku z nich została błędnie podana data (Album Academicum 1889, 96, nr 1400; ANBTG, II 3, 3, L 5) i miejsce urodzenia (Gieysztor 1913, 344; Prendowska 1962, 389, przyp. 15) A. Łappy, granice chronologiczne i czas jego urzędowania na stanowiskach marszałka szlachty powiatu bobrujskiego i guberni mińskiej (Gieysztor 1913, 345; Prendowska 1962, 389, przyp. 15; Sierakowska 2010, 240). Inne źródła fragmentarycznie oraz niekonsekwentnie podają okoliczności aresztowania i zesłania, nie podano w nich wcale danych o jego sytuacji majątkowej, nie mówiąc już o innych aspektach biografii.

Do dzisiaj nie istnieje opracowanie specjalnie poświęcone osobowości i cechom charakteru A. Łappy. Najczęściej jego życie i działalność jest rozpatrywana w kontekście udziału liderów stanu szlacheckiego z guberni litewsko-białoruskich w przygotowywaniu projektów narodowo-politycznych, społecznych i edukacyjnych oraz w poszukiwaniu kompromisów z władzą carską w przeddzień oraz w pierwszych miesiącach powstania styczniowego (Przyborowski 1896, 396-398; Milovidov 1913, XXXVI; Smirnov 1963, 79 i n.; Kieniewicz 1986, 110 i n.; Fajnhauz 1999, 54 i n.; Bairašauskaitė 2003, 89 i n.; Szpoper 2003, 103 i n.; Komzolova 2005, 31 i n.; Dolbilov 2010, 176 i n.; Ulasavyets 2014, 134 i n.; Szpoper 2014, 218 i n.; Marozaw 2019, 165 i n.). W praktyce, do podjętych już bardzo skromnych badań nad osobowością A. Łappy, można zaliczyć tylko rozważania nad okresem jego studiów, gdy jest wymieniony jako jeden z pierwszych studentów polskiego pochodzenia w Imperatorskim Uniwersytecie w Dorpacie (Błaszczyk 2007, 187 i n.), oraz informacje wskazujące na niego jako ziemianina wprowadzającego postęp techniczny w rolnictwie i zwolennika edukacji mas chłopskich (Rayuk 2020, 61-62).

Jednocześnie nazwisko A. Łappy w historiografii zarówno polskiej, jak i białoruskiej wiąże się przede wszystkim z nieudaną próbą złożenia na imię imperatora, przez zebranie szlachty guberni mińskiej w końcu 1862 r., adresu o nadanie autonomii narodowo-kulturalnej guberniom litewsko-białoruskim wraz z prośbą o włączenie ich guberni w obręb administracyjny Królestwa Polskiego. Gdy pomysł z adresem do cara się nie udał, szlachta mińska zdecydowała się

na wpisanie jego treści do protokołu zebrania wyborczego marszałka szlachty. Jednak w dostępnych dotychczasowych opracowaniach rola w tym wydarzeniu samego A. Łappy i jego prawdziwe przekonania w tym zakresie są określone raczej niewyraźnie, jeśli nie błędnie, zaś czasami opisy historyków są w dodatku wewnętrznie zagmatwane i sprzeczne. Fenomen jego osobowości nie został jeszcze dogłębnie opisany, a nieoczekiwany i nieodwracalny upadek jego kariery szlacheckiego urzędnika, wraz z degradacją do statusu przestępcy na wygnaniu, wymaga nowych i uzasadnionych źródłowo wyjaśnień.

Niniejsza publikacja nie jest zatem w pełnej mierze biografią A. Łappy, lecz zwracając szczególną uwagę na jego pochodzenie, więzy rodzinne, stan majątkowy i doświadczenie służbowe, jest raczej wstępem do dalszych badań, dodam wstępem niezbędnym do zrozumienia jego zmarginalizowanej pozycji w ostatnim okresie życia, w jakiej się znalazł, znikając z areny społeczno-politycznej guberni mińskiej.

1. Pochodzenie i związki rodzinne

W przeciwieństwie do większości ziemian ze środowiska szlachty polskiej, którzy zajmowali w guberni mińskiej stanowiska z wyborów szlacheckich, A. Łappa nie pochodził z rodowej szlachty zamieszkałej w tej guberni. Jeśli wielu gubernialnych oraz powiatowych marszałków szlachty z ziemi mińskiej było silnie połączonych więzami rodzinnymi (Osztorpowie, Horwattowie, Słotwińscy, Prószyńscy itp.), to rodzina Łappów, także należąc do stanu szlacheckiego, odróżniała się pod tym względem od innych rodów, z których pochodzili wybieralni marszałkowie. Łappowie to raczej *self-made* rodzina, która zyskała uznanie w kręgach miejscowej bogatej szlachty i arystokracji nie tyle dzięki pokrewieństwu z dużymi i szanowanymi rodami ziemiańskimi, ile dzięki cechom osobistym, sprawności i sprytowi w dbaniu o własne interesy. Połączenie tych cech wraz z zastosowaniem nowoczesnego podejścia do zarządzania majątkami ziemskimi pomogło Łappom uzyskać wysoki poziom dochodów będący podstawą ich dobrobytu i bogactwa i dzięki temu zdobyć w środowisku szlacheckim reputację jednych z najlepszych rolników w kraju.

Pojawienie rodziny Łappów na terenie guberni mińskiej należy wiązać z przełomem XVIII i XIX w. (raczej nawet z pierwszą dekadą XIX w.), kiedy oficer kawalerii wojsk rosyjskich Dominik¹ Józef Łappa (ojciec Aleksandra) po wyjściu z wojska nabył tam dwa majątki: Rudobiełkę w powiecie bobrujskim (od właścicieli Uzłowski) i Tokarnię w powiecie ihumeńskim (od generałów Wasilija Popowa i Georgija Szewicza). Wydawcy wspomnień J. Gieysztor w biogramie o Aleksandrze Łappie, opracowanym na podstawie informacji otrzymanych od Dominika Leona Łappy (najstarszego syna Aleksandra), błędnie podali, że urodził się on w Rudobiełce

¹ W transkrypcji rosyjskiej – Демьян ‘Dem’yan’ i Дементий ‘Dementij’.

(Gieysztor 1913, 344). Następnie ten błąd powtórzono w niektórych publikacjach (np. Prendowska 1962, 389, przyp. 15). I tylko G. Błaszczuk podał w wątpliwość wiarygodność tej informacji (Błaszczuk 2007, 207), odnosząc się do alfabetycznego spisu studentów Cesarskiego Uniwersytetu w Dorpacie z lat 1802-1889, z którego wynika, że A. Łappa urodził się w majątku Rudnia na ziemi witebskiej (ANBTG, II 3, 3, L 5)². Ale jednocześnie Błaszczuk, korzystający z dostępnych słowników (Album Academicum 1889, 96, nr 1400; ANBTG, II 3, 3, L 5), też nie jest dokładny gdyż podaje błędną datę urodzenia A. Łappy, czyli 17 września 1803 r.

Kwestię daty i miejsca urodzenia A. Łappy udało mi się rozwiązać po odkryciu wpisu o jego chrzcie w księdze metrykalnej mikulińskiego (mikulino-rudniańskiego) kościoła bernardynów w powiecie orszańskim, w guberni mohylewskiej (NAHB, f. 1781, inw. 36, sygn. 152, k. 148; Snapkovskiy 2016, 159, 162)³. Według tego wpisu metrykalnego urodził się on 8 października 1802 r. we dworze Rudnia i został ochrzczony następnego dnia pod podwójnym imieniem – *Dionizius Alexander*. Rodzicami dziecka byli, zapisani w księdze, ślubni małżonkowie: Wielmożni Państwo (łac. *MMDD*) Dominik i Benedykta *de domo Szulcówna* Łappowie; ojciec nazywany jest w niej „regentem starodubskim”. Ta tytułatura (o ile nie jest to oczywiście nieautoryzowane nazewnictwo) może wskazywać na jego wcześniejszą służbę w sądzie powiatowym starodubskim namiestnictwa nowogród-siewierskiego, lub, co jest mniej prawdopodobne, iż nadano mu jeszcze za czasów dawnej Rzeczypospolitej tytuł nominalnego regenta ziemskiego w nieistniejącym powiecie starodubskim w województwie smoleńskim Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Narodzenie A. Łappy w majątku Rudnia w powiecie babinowickim guberni mohylewskiej, czyli na pograniczu ziemi witebskiej i smoleńskiej (północno-wschodnia Białoruś), nie jest przypadkowe. Łappowie to stara litewska rodzina szlachecka, której przedstawiciele pochodzą z pierwszej połowy XVII w. Posiadali oni majątki Jodupie i Łapińce (inaczej Łapino; z tą nazwą prawdopodobnie łączy się nazwisko „Łappa”⁴) w rzymskokatolickiej parafii kobylnickiej w powiecie oszmiańskim województwa wileńskiego (znajdującej się obecnie na terytorium współczesnej Białorusi) (NAHB, f. 319, inw. 1, sygn. 82, k. 761v-762v; Metryka

² Informacje o studentach Uniwersytetu w Dorpacie zasługują na większe zaufanie w tym sensie, że zostały pozyskane przez autora spisu alfabetycznego w trakcie opracowywania dokumentów osobowych studentów (lub przy analizie zasobu archiwalnego uniwersytetu).

³ Datę i miejsce chrztu Aleksandra Łappy (bez podania jednak daty i miejsca urodzenia) przedstawił na podstawie dokumentów sprawy wywodowej Łappów historyk D. Matvyeychuk w książce o uczestnikach powstania styczniowego (Matvyeychuk 2016, 332, nr 3339).

⁴ A. Bohdanowicz (ojciec klasyka literatury białoruskiej poety M. Bohdanowicza), którego ojciec pochodził z poddanych Aleksandra Łappy, w swoich wspomnieniach podaje jego nazwisko jako „Łapa” z następującym wyjaśnieniem: „[...] jest napisane: Łappo, ale jest to szlacheckie pragnienie aby ukryć nieokreślone nazwisko tak, aby wydawało się bardziej zawile” (Bogdanovich 2012, 42). Słowa Bohdanowicza, moim zdaniem, nie są do końca sprawiedliwe, ponieważ w większości dokumentów nazwisko Aleksandra zapisywane jest w zwykłej formie „Łappa” lub „Łapa”, a tylko niektórzy z jego potomków używali nazwiska w formie „Łappo”.

Litewska 1989, 123, 184). Później należały do nich jeszcze majątki Sadwoiszki (inaczej Sudwiszki) w powiecie kowieńskim województwa trockiego Wielkiego Księstwa Litewskiego (NAHB, f. 319, inw. 1, sygn. 82, k. 763-763v; sygn. 358, k. 533v). Przodkowie A. Łappy już w trzecim pokoleniu (lata 50. XVIII w.) władali również majątkami w powiecie witebskim województwa witebskiego, w szczególności folwarkiem Rudnia⁵ (Anishchanka 2010, 201), w którym prawdopodobnie w 1756 r. urodził się Dominik Józef – ojciec Aleksandra. Z dokumentów o szlacheckim pochodzeniu Łappów wynika, iż był on także ochrzczony w kościele mikulińskim⁶ (NAHB, f. 319, inw. 1, sygn. 82, k. 763v-764). Można zatem uznać majątek Rudnia za rodzinne gniazdo Łappów w północno-wschodniej części ziem białoruskich, przynajmniej według źródeł archiwalnych odnoszących się do bezpośrednich przodków Aleksandra.

Na terenie mikulińskiej parafii rzymskokatolickiej znajdował się także majątek Czarnorucie, którego właścicielem był kuzyn Dominika Józefa w trzecim stopniu – rotmistrz wojsk polskich Franciszek Łappa (NAHB, f. 319, inw. 2, sygn. 1734, k. 129v-130; f. 2001, inw. 1, sygn. 17, k. 287a v). Te dwie linie jednej rodziny Łappów, utraciwszy w drugiej połowie XVIII w. swoje majątki litewskie na terenach dawnych województw wileńskiego i trockiego, mocno zakorzeniły się w powiecie babinowickim namiestnictwa mohylewskiego (po I rozbiorze Rzeczypospolitej), gdzie szybko Łappowie zasymilowali się z miejscowymi rdzennymi rodami szlacheckimi.

Dominik Józef, ojciec Aleksandra, próbował zrobić karierę wojskową i wstąpił do kawalerii rosyjskiej. W składzie Armii Jekaterynosławskiej pod dowództwem Grigorija Potiomkina brał udział w wojnie rosyjsko-tureckiej 1787-1791 (mógł uczestniczyć w oblężeniu Chocimia i Oczakowa), ale po połączeniu Armii Jekaterynosławskiej i Armii Ukraińskiej w jedną Armię Północną, wiosną 1789 r., przeszedł na emeryturę w stopniu podporucznika (NAHB, f. 319, inw. 2, sygn. 1734, k. 10-10v)⁷. Następnie już jako urzędnik służby cywilnej był asesorem sądu sumienia w Mohylewie gubernialnym (od 1792 do 1795 r.), miał też IX rangę radcy tytularnego (Snapkovskiy 2016, 160). Ojciec Aleksandra był osobą wykształconą i dobrze zaznajomioną z przepisami prawa, ponieważ w całej swojej późniejszej karierze po wyjściu z wojska zajmował różne stanowiska w sądownictwie.

Jak udało się ustalić w wyniku żmudnych badań genealogicznych, matka A. Łappy (Benedykta Szulc) pochodziła ze szlacheckiej rodziny spolonizowanych Niemców Szulców (Szulców-Gulpowskich), znanych, podobnie jak Łappowie, co najmniej od pierwszej połowy XVII w., tylko znacznie od nich bogatszych (NAHB, f. 1781, inw. 36, sygn. 152, k. 148; Anishchanka 2010, 376; Zalivaka 2017, 207-208). W przeciwieństwie do Łappów, którzy pojawili się na północno-wschodnich

⁵ Być może nie całym majątkiem, ale tylko jego częścią.

⁶ Księgi metrykalne kościoła mikulińskiego z XVIII w. (za wyjątkiem lat 1798-1800) nie zachowały się.

⁷ W niektórych późniejszych dokumentach Dominik Józef Łappa występuje jako porucznik (w stanie spoczynku) wojsk rosyjskich (NAHB, f. 333, inw. 9, sygn. 79, k. 11-11v; sygn. 197, k. 825, 826).

ziemiach białoruskich dopiero mniej więcej w latach 1740-1750, Szulcowie byli rdzenną rodziną szlachecką z powiatu babinowickiego namiestnictwa mohylewskiego (dawnego województwa witebskiego Wielkiego Księstwa Litewskiego), gdzie posiadali dobra Zaolsza (Zawolsze), Zui (Zujewo), Rżewo (Irżewka), Balakierze, Retki (Redźki) i inne (Anishchanka 2008a, 112; Zalivaka 2017, 207-208). Szulcowie posiadali również majątek ziemski w sąsiednim powiecie sieńskim (NAHB, f. 2001, inw. 1, sygn. 17, k. 255v-257). Wchodzili w związki małżeńskie ze znanymi rodzinami szlacheckimi ze wschodu ziem białoruskich, takimi jak Piorowie (Anishchanka 2008a, 112; Zalivaka 2017, 208), Weliamowiczowie (Anishchanka 2008b, 508), Bohomolcowie (NAHB, f. 1781, inw. 36, sygn. 151, k. 82; sygn. 154, k. 143), Kurowscy (NAHB, f. 1781, inw. 36, sygn. 155, k. 156v, 158; sygn. 157, k. 143-143v; sygn. 159, k. 143v) i inne.

Silna pozycja majątkowa zapewniła Szulcom odpowiednio wysoki status urzędniczy we własnym środowisku. Tak więc Jan Antoni Szulc, dziadek A. Łappy ze strony matki, na podstawie przywileju króla Augusta III z 21 kwietnia 1748 r. został miecznikiem witebskim (Zalivaka 2017, 208). A jego synowie, już w czasie panowania rosyjskiego, jak wynika z *Mesyatseslovov*⁸, byli wybierani przez szlachtę na ważne stanowiska w powiecie babinowickim. Ksawery został powiatowym marszałkiem szlachty (w latach 1789-1790), Jan (podporucznik) – kapitanem ziemskim (w latach 1788-1789 i 1793-1795) oraz członkiem sądu powiatowego (w latach 1790-1792), Mateusz (kapitan, następnie asesor kolegialny – VIII ranga cywilna) przez ponad 20 lat z rządu pełnił funkcję podkomorzego powiatowego (od 1801 do 1805 r.) i powiatowego marszałka szlachty (od 1805 do 1822/1823 r.). Natomiast Łappowie wręcz przeciwnie, jako drobnomajątkowa szlachta miejscowa, takich stanowisk nie zajmowali. Przodkowie A. Łappy z bezpośredniej linii męskiej pojawiają się w niektórych dokumentach jako ważni urzędnicy powiatu oszmiańskiego (dziadek Józef – krajczy, brat dziadka Florian – skarbnik, a pradziadek Jakub – podstoli) (Anishchanka 2010, 201; NAHB, f. 319, inw. 1, sygn. 82, k. 762v-763v), niemniej jednak jest bardzo prawdopodobne, że mogli oni samowolnie używać tych tytułów (nawet jeśli wskazywane są one w dokumentach urzędowych), jedynie pretendując do tych stanowisk, a nie faktycznie je zajmując⁹.

Oczywiste jest, że oprócz prestiżu, jaki niosły ze sobą służba wojskowa (stanowisko podporucznika) i cywilna oraz posiadanie resztek rodzinnego majątku (Rudnia), związek małżeński z Benedyktą Szulc otworzył dla 40-letniego Dominika Józefa Łappy nowe możliwości, zwłaszcza majątkowe oraz finansowe.

⁸ *Mesyatseslovy* (później *Adres-kalendar*) – specjalne oficjalne księgi, zawierające krótkie informacje o urzędnikach Imperium Rosyjskiego. Wydawane co rok w Petersburgu w okresie 1765-1796, 1801-1916.

⁹ Zachowane dane archiwalne, które znalazły się w słowniku *Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego* dla województwa wileńskiego, nie potwierdzają zajmowania przez wymienione osoby podanych tutaj stanowisk (UWKL 2004).

Tak czy inaczej, po urodzeniu się kilkorga dzieci znalazł on środki na zakup dwóch całych majątków w sąsiedniej guberni mińskiej i przeniósł się do jednego z nich na stałe. Było to, jak można przypuścić, między narodzinami Aleksandra (1802) a VI rewizją¹⁰ (1811), według której „porucznik wojsk rosyjskich” Dominik Łappa figuruje jako nowy właściciel Rudobiełki i Tokarni (NAHB, f. 333, inw. 9, sygn. 197, k. 825; sygn. 213, k. 717). Znaczny uszczerbek jego majątków, jak też innych właścicieli ziemskich z guberni mińskiej, przyniosła inwazja Napoleona na Rosję. Przykładowo w jego majątku Rudobiełka liczba poddanych płci męskiej zmniejszyła się z 447 dusz (według rewizji z 1811 r.) do 295 dusz (według rewizji z 1816 r.) (NAHB, f. 333, inw. 9, sygn. 91, k. 422; sygn. 197, k. 825-849). Według rewizji z 1811 r. majątek Tokarnia liczył 479 dusz poddanych (NAHB, f. 333, inw. 9, sygn. 213, k. 717-748v). W 1814 r. Dominik Łappa sprzedał ten majątek obersekreterarzowi Senatu Rządzącego, radcy kolegialnemu (VI ranga cywilna) Aleksandrowi Iskrzyckiemu (NAHB, f. 333, inw. 9, sygn. 79, k. 11).

Jako wzorowy gospodarz i znany w okolicy właściciel ziemski, w dodatku posiadający doświadczenie urzędnicze, Dominik Józef Łappa szybko zdobył autorytet wśród miejscowych ziemian, którzy wybrali go na stanowisko sędziego sądów granicznych, najpierw w Bobrujsku, a następnie (w 1816/1817 r.) w Ihumeniu (NAHB, f. 319, inw. 2, sygn. 1734, k. 5; f. 333, inw. 9, sygn. 79, k. 12). Chcąc ostatecznie umocnić swoją pozycję społeczną, postanowił wszcząć procedurę legitymacji szlacheckiej, której prawnym efektem był dekret deputacji wywodowej guberni mińskiej z 23 lipca 1817 r. o dołączeniu rodziny szlacheckiej Łappów herbu „Krzywda” do I części księgi rodów szlacheckich guberni mińskiej¹¹ (NAHB, f. 319, inw. 1, sygn. 82, k. 753-760v).

Jako zaangażowany społecznie ziemianin dobrze prowadzący swoje majątki Dominik Józef Łappa poświęcił wszystkie swoje siły dla rozwoju gospodarczego Rudobiełki w powiecie bobrujskim, słusznie zakładając, że dochodowa majątność ziemiska stworzy solidny fundament dla pomyślności rodziny. A. Jelski w *Słowniku geograficznym Królestwa Polskiego* tak scharakteryzował postać Dominika Łappy, informując jednocześnie o jednym ze źródeł jego sukcesu w działalności ekonomicznej:

Dominik Łappa, staranny gospodarz, w pierwszej połowie b[iejącego] (XIX. – Y. S.) stulecia osuszył olbrzymie błota okoliczne za pomocą systematycznej kanalizacyi, przez co podniósł znacznie urodzajność gleby i w ogóle wzorowo urządził gospodarstwo (Jelski 1888, 943).

¹⁰ Rewizja – spis podatkowej ludności w Imperium Rosyjskim. W okresie między 1719 a 1858 r. odbyło się 10 takich rewizji.

¹¹ Błaszczyk prawdopodobnie nie znał dokumentacji wywodowej, jednoznacznie mówiącej o herbie „Krzywda”. Dlatego idąc za heraldykiem Adamem Bonieckim, pisze, że ród Łappów, do którego należała linia Aleksandra, używał herbu „Lubicz”, co jest oczywistym błędem (Boniecki 1912, 183-185; Błaszczyk 2007, 207).

19 lutego 1831 r. Dominik Łappa zakończył swoje życie w majątku Rudobiełka, gdzie został pochowany w kaplicy zbudowanej obok dworu (Snapkovskiy 2016, 160).

Wśród dzieci Dominika Józefa Łappy i Benedykty Szulc, oprócz Aleksandra, znani są też syn Michał, ochrzczony 1 października 1798 r. w kościele mikulińskim (pod potrójnym imieniem – Józef Mateusz Michał)¹² i córka Helena (Snapkovskiy 2016, 160-161; NAHB, f. 319, inw. 1, sygn. 82, k. 764). Podobno pod wpływem matki, której bracia Cyprian i Piotr Szulcowie byli jezuitami (Zalivaka 2017, 208), obaj synowie, Michał i Aleksander, zostali oddani na wychowanie do mohylewskiego kolegium jezuickiego. Synowie ci wspólnie kontynuowali edukację, ale już w Petersburgu, w niemieckiej szkole z internatem pastora Collinsa (Kolensa). Potem ich drogi się rozeszły: Michał poszedł w ślady ojca, zostając wojskowym, a Aleksander rozpoczął studia ekonomiczne w Cesarskim Uniwersytecie w Dorpacie.

Starszy brat Aleksandra okazał się postacią z rewolucyjnym życiorysem i z nie mniej tragicznym losem niż sam Aleksander. Michał Łappa uległ wpływom swojego włoskiego nauczyciela Mariano Gigli, prawdopodobnie członka rewolucyjnej organizacji włoskich karbonariuszy, został przez niego przyjęty do tajnego stowarzyszenia „Chejrut” (oddział „Związku Dobra Publicznego”) i po wstąpieniu w 1819 r. do Izmailowskiego Pułku Lejbgwardii stał się członkiem Towarzystwa Fiodora Glinki i Towarzystwa Północnego. Dosłużył się stopnia podporucznika i w przededniu powstania dekabrystów na Placu Senackim wraz z innymi spiskowcami dyskutował o planach odmowy złożenia przysięgi na wierność Mikołajowi I. Po stłumieniu buntu dekabrystów został aresztowany, przetrzymywany w więzieniu w twierdzy Pietropawłowskiej oraz w Kronsztadzie. Wyższy Sąd Karny skazał go na zdegradowanie do stopnia szeregowego i wysyłkę do odległych garnizonów w głębi Rosji. Przy tym nie pozbawiono go szlachectwa. Służąc w pułkach polowych Korpusu Kaukaskiego, udało mu się odzyskać stopień oficerski. Po przejściu na emeryturę w 1835 r. wrócił do majątku ojca w Rudobiełce, gdzie żył pod nadzorem policji. Zmarł tam „z suchot i kaszlu” 15 sierpnia 1840 r., będąc kawalerem, a tym samym bez rodzinnych spadkobierców (Dekabrysty 1988, 98; Shvyed 1997; Snapkovskiy 2016, 160-161).

Ich siostra Helena wyszła za mąż za Adama Bykowskiego, ziemianina z powiatu bobrujskiego, właściciela majątków Bojanów, Mosznica i Dworzec, który tylko krótko pełnił w powiecie kilka funkcji urzędniczych wybieranych przez szlachtę (NAHB, f. 319, inw. 3, sygn. 31, k. 23v-25).

Sam A. Łappa około połowy lat 20. XIX w. zawarł związek małżeński z młodą szlachcianką Antoniną Komar, córką sąsiada, ziemianina Antoniego Komara, właściciela majątku Chołopienicze w powiecie bobrujskim. Jeszcze za czasów

¹² W literaturze przedmiotu (Shvyed 1997) błędnie podaje się, że urodził się 13 października 1788 r. w majątku Rudobiełka powiatu bobrujskiego, ponieważ, po pierwsze, on został ochrzczony 1 października 1798 r. jako niemowlę, po drugie, urodził się w rzymskokatolickiej parafii mikulińskiej powiatu orszańskiego.

Rzeczypospolitej Komar otrzymał nadworny tytuł szambelana, pełnił funkcję pisarza powiatowego sądu ziemskiego w Bobrujsku, a następnie aktuariusza¹³ II Izby Sądu Głównego Mińskiego (Snapkovskiy 2016, 161; NAHB, f. 299, inw. 7, sygn. 13, k. 114v-115; f. 319, inw. 1, sygn. 36, k. 145-146v). I choć A. Łappa stosunkowo szybko został wdowcem (żona zmarła w drugiej połowie czwartej dekady XIX w.), to małżeństwo przyniosło mu bardzo liczne potomstwo. Według ksiąg metrykalnych kościoła choromieckiego i listy stanu jego służby (tzw. spisów formularnych) udało się ustalić imiona 14 dzieci, które urodziła mu Antonina Komar, jednak niektóre zmarły po urodzeniu (Snapkovskiy 2016, 161-162; NAHB, f. 299, inw. 7, sygn. 164, k. 185, 186; f. 319, inw. 3, sygn. 31, k. 18, 19; f. 320, inw. 3, sygn. 188, k. 17, 18, 19).

A więc, oprócz Szulców z powiatu babinowickiego, Komarowie oraz Bykowsy to pierwsze rody ziemiańskie z powiatu bobrujskiego, z którymi przybysze z północno-wschodnich ziem białoruskich, jakimi byli Łappowie, połączyli się w związkach rodzinnych. Natomiast najbardziej z nich znany A. Łappa, ojciec licznej rodziny, miał zostać jedynym kontynuatorem szlacheckiego rodu Łappów z linii „Rudniańsko-Rudobielskiej”.

2. Działalność powiatowa

Po ukończeniu Cesarskiego Uniwersytetu w Dorpacie (1822) A. Łappa już po roku rozpoczął działalność w instytucjach sądowych, do których objęcia upoważniał go wybór dokonany przez szlachtę z powiatu (NAHB, f. 319, inw. 3, sygn. 31, k. 17v-18). Posiadał przecież solidny bagaż wiedzy zdobyty w trzech różnych placówkach oświatowych, co ówczesnych warunkach w zupełności wystarczało do zajmowania różnorodnych stanowisk urzędniczych. Poza tym, wzorem ojca, sumiennie i z sukcesami prowadził działalność gospodarczą w majątku Rudobiełka, co nie mogło zostać niezauważone przez szlachtę z powiatu.

Pierwszy etap z prawie 30-letniego okresu aktywności urzędniczej A. Łappy był krótszy niż inne i pozostawał niejako w cieniu zawodowej, prawniczej działalności jego ojca. Rozpoczął pracę w bobrujskim powiatowym sądzie ziemskim na stanowisku podsądka (we wrześniu 1823 r.), w 1826 był już tam asesorem, a w 1829 został wybrany przez miejscową szlachtę na 3-letnią kadencję na odpowiedzialne stanowisko prezydenta sądu granicznego powiatu bobrujskiego (NAHB, f. 319, inw. 3, sygn. 31, k. 17v-18).

Po śmierci ojca w 1831 r. do spraw zawodowych doszły także obowiązki wobec rodziny i własnych posiadłości. Myśląc o przyszłości rodu, A. Łappa zajął się przede wszystkim dopracowaniem sprawy udokumentowania szlacheckiego

¹³ Aktuariusz – urzędnik kancelarii w Imperium Rosyjskim w XVIII – początku XIX w., stanowisko prawie niemal identyczne registratora.

pochodzenia rodu Łappów, tak aby wywód szlachecki był całkowicie zgodny z wymogami prawnymi okresu mikołajewskiego. Uzyskał uznanie szlachectwa rodu w postaci dekretu Senatu Rządzącego Imperium Rosyjskiego z 30 czerwca 1834 r. przypisującego go do I części księgi rodów szlacheckich guberni mińskiej (NAHB, f. 319, inw. 2, sygn. 1734, k. 10-12, 18-19).

Drugą kwestią było zwiększenie stanu posiadania. Starając się o nowe posiadłości oraz podnosząc wydajność swoich majątków, między połową lat 30. a początkiem lat 40. XIX w., A. Łappa kupił od ziemian Wiszczyńskich (prawdopodobnie od Barbary Wiszczyńskiej – wdowy po radcy stanu) sąsiadujący z Rudobiełką majątek Kosarycze (Kosarzyce), który według opisu inwentarzowego z 1844 r. liczył 7850 dziesięcin ziemi (NAHB, f. 142, inw. 1, sygn. 135, k. 64). Po tym zakupie majątek Kosarycze, wraz z folwarkami Aleksandria i Horodek, włączono do dóbr Rudobiełka, ale już według IX rewizji (1850) wydzielono go w odrębną posiadłość liczącą 439 dusz poddanych (NAHB, f. 333, inw. 9, sygn. 628, k. 462-469).

W październiku 1843 r. A. Łappa otrzymał pierwszą nagrodę państwową – order św. Stanisława III klasy, a rok później, 6 października 1844 r., został po raz pierwszy wybrany na marszałka szlachty powiatu bobrujskiego i przebywał na tym stanowisku przez pięć 3-letnich kadencji z rządu (do września 1859 r.). W tym czasie udało mu się dwukrotnie (w 1846 i 1851 r.) zasłużyć na „osobistą łaskę” cesarza „za wzorową, sumienną służbę” i otrzymać w nagrodę order św. Włodzimierza IV klasy (1855). Dosłużył się wówczas VIII rangi cywilnej – asesora kolegiального (NAHB, f. 299, inw. 7, sygn. 164, k. 184v-187; Snapkovskiy 2016, 159). Rosnąca rola A. Łappy w środowisku ziemian mińskich, dobre relacje z władzami, czego dowodem są ordery i wyższe rangi w hierarchii urzędniczej, nie pozostawały bez wpływu na dążenie marszałka powiatowego do dodatkowego podkreślenia i udokumentowania „historyczności i dawnych zasług” swojego rodu. A. Łappa dołożył więc wiele starań, aby przenieść swoją rodzinę jako „starożytną i zacną” do VI części księgi rodów szlacheckich guberni mińskiej, czyli części najbardziej prestiżowej. Na podstawie dodatkowych dokumentów genealogicznych deputacja wywodowa guberni mińskiej uchwaliła to przeniesienie 1 czerwca 1849 r., zaś 23 sierpnia tego samego roku zostało ono zatwierdzone dekretem Senatu Rządzącego Imperium Rosyjskiego (NAHB, f. 319, inw. 1, sygn. 358, k. 530-535v; f. 319, inw. 2, sygn. 1734, k. 98-98v).

Wraz z wieloletnim doświadczeniem urzędniczo-społecznym, jakie przynosiło stanowisko powiatowego marszałka szlachty, zyskał A. Łappa również reputację dobrze prosperującego właściciela ziemskiego. Jego zamożność stale rosła. Oprócz rodzowego majątku Rudobiełka, który według opisu inwentarzowego z 1844 r. liczył 22314 dziesięcin ziemi (NAHB, f. 142, inw. 1, sygn. 135, k. 62), a według rewizji z 1850 r. – 1223 dusze poddanych (NAHB, f. 333, inw. 9, sygn. 628, k. 400-460), i kupionego majątku Kosarycze w jego ręce w drugiej połowie lat 40. XIX w. przeszedł majątek Chołopienicze w powiecie bobrujskim. To własność jego

zmarłej żony – w majątku według rewizji z 1850 r. było 462 dusz poddanych (NAHB, f. 333, inw. 9, sygn. 628, k. 377-399). Wreszcie w marcu 1857 r. A. Łappa nabył, od żony tajnego radcy Heleny Titowej z domu hrabiów Chreptowiczów, za dużą jak na ówczesne czasy sumę 165 362 rubli i 47 kopiejek srebrem dobra w powiecie borysowskim, noszące taką samą nazwę jak posagowe posiadłości żony – Chołopienicze. Składały się one z miasta Chołopienicze oraz 32 wsi i według rewizji z 1858 r. było tam 3600 dusz poddanych (NAHB, f. 333, inw. 9, sygn. 1095, k. 496-831). Te ostatnie wielkie nabytki znacząco wzmocniły i tak już bardzo dobrą sytuację majątkową A. Łappy i tym samym podniosły też jego prestiż wśród szlachty w nadchodzących wyborach nowego gubernialnego marszałka szlachty, które miały odbyć się na jesieni 1859 r.

Zamiłowanie A. Łappy do szerzenia oświaty (Rayuk 2020, 61) i troska o własnych podanych wyniesione z domu i lat studiów w Dorpacie wpłynęły także na dobre, humanitarne stosunki właściciela z poddanymi, szczególnie w rodowej Rudobiełce. W związku z tym klasyk literatury białoruskiej W. Dunin-Marcinkiewicz w jednej ze swoich książek zwrócił się do A. Łappy z osobistą dedykacją („w hołdzie wysokiego poważania”), dobrze znaną krytykom literackim, w której napisał¹⁴:

[...] Ja przeto, wychowaniec Bobrujskiego powiatu, w późniejszym już czasie zwiedzając kilkakrotnie rodzinną ziemię, z interessem przyglądałem się bytowi kmiotków, zalegających Bobrujskie niwy. W tych wędrówkach, przejeżdżając przez majątki Pana, z rozkoszą oko moje nieraz spoczęło na porządnym zabudowaniach gospodarczych poczciwego ludu; weselem pierś mi zabiła! – gdy dośledziłem tam obfitość wszystkiego zamożność mieszkańców znamionującą. – Wówczas to wykrzyknąłem radośnie: Bóg z tym ludem mieszka! – nie pańska tu, lecz ojcowska rządzi prawica! Komuż więc najwłaściwiej mam przypisać tę moją pracę, jeśli nie opiekunowi słabych, jeśli nie ojcowi kmieci? – a dumnym się policzę, kiedy szanowne Jego nazwisko pracę tę uzacni (Dunin Marcinkiewicz 1856, 5, 7-8).

Podobne uwagi poczynił również S. Łaszkarjow – mieszkaniec stolicy, czynownik oraz działacz społeczny:

[...] Szczególnie godna uwagi jest praca nad organizacją życia swoich poddanych marszałka szlachty bobrujskiego powiatu Łappy. Z przyczyn dobrobytu, przyzwyczajania do porządku i poprawy wszystkiego, jego poddani są zauważalnie lepsi od innych ze względu moralnego (MGV 1859, 8-9).

¹⁴ W różnych współczesnych wydaniach dzieł Dunina-Marcinkiewicza dedykacja dla A. Łappy została wykorzystana przez redaktorów tylko jako wstęp do opowiadania poetyckiego *Kupalla* (np. Dunin Marcinkiewicz 1984, 223; Dunin Marcinkiewicz 2001, 141-142). Jednak z pierwszego wydania tomu *Ciekawys? Przeczytaj! Trzy powiastki i wierszyk ulotny* z 1856 r. wynika, że całe to wydanie zadedykowano Łappie, a nie tylko znajdujący się tam utwór *Kupalla* (Dunin Marcinkiewicz 1856, 5-9).

A. Bohdanowicz, którego ojciec był kucharzem u A. Łappy, choć opisuje go bardziej powściągliwie (jeśli nie krytycznie!), to jednak także oddał hołd jego zdolnościom organizacyjnym i praktycznemu umysłowi. W związku z zakupem przez A. Łappę majątku Chołopenicze w powiecie borysowskim Bohdanowicz pisze:

[...] [Łapa] chciał jak najlepiej wykorzystać ten zakup. Nie wierzył, że stało się to w przededniu wielkich przewrotów i z tego powodu wszystko to było na niepewnym gruncie. [...] nowy właściciel chciał urządzić gospodarkę w nowy sposób, tak aby wyciągnąć jak największe korzyści ze swoich poddanych. Jego plan przywidywał przemieszczenie siły roboczej i obsadzenie obu majątków – Rudobiełki i Chołopenicz – brakującymi robotnikami i specjalistami. Wysłał zatem część mieszkańców Chołopenicz do Rudobiełki, a stamtąd skierował swoich „czumaków”¹⁵, część ze sztabu zażądania [...] (Bogdanovich 2012, 71).

Wieloletnie pełnienie funkcji bobrujskiego powiatowego marszałka szlachty, wraz z rosnącą zamożnością, uczyniły z A. Łappy jednego z najwybitniejszych i najbardziej wpływowych właścicieli ziemskich w powiecie. Potwierdzeniem tego był fakt wybrania go w sierpniu 1858 r. (na okres kilku miesięcy) na delegata z powiatu bobrujskiego do Komitetu Włościańskiego guberni mińskiej, którego zadaniem było wypracowaniem warunków do przeprowadzenia procesu zniesienia poddaństwa i uwłaszczenia chłopów (Zaleski 1868, 342).

Tak więc pod koniec lat 50. XIX w. istniały społeczne i ekonomiczne przesłanki do wysunięcia kandydatury A. Łappy na wysokie i odpowiedzialne stanowisko marszałka szlachty całej guberni. Dodam, że ten szybki awans szlachcica pochodzącego z mało znanego i niezbyt zamożnego rodu był wynikiem jego (i ojca) pracowitości, wytrwałości i niewątpliwej inteligencji.

Jego działalność na nowym stanowisku, na krótko przed wybuchem powstania styczniowego z położeniem akcentu na kontekst ideowy i polityczny, zostanie omówiona w drugiej części artykułu.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Niemiecko-Bałtyckiego Towarzystwa Genealogicznego, Darmstadt (ANBTG) [Das Archiv der Deutsch-Baltischen Genealogischen Gesellschaft e.V., Darmstadt], II 3, 3, Alphabetisches Verzeichnis der Immatrikulierten der Universität Dorpat von 1802 bis 1889, mit genealogischen Ergänzungen [bis 1994], zusammengestellt von Karl Johann Paulsen, bearbeitet von Michael Bark und Leon Starck.

¹⁵ Czumakami nazywano chłopów zajmujących się przewożeniem soli i ryb na wozach zaprzężonych w woły.

Narodowy Archiwum Historyczny Białorusi, Mińsk (НАНБ) [Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі, Мінск], f. 142, inw. 1, sygn. 135; f. 299, inw. 7, sygn. 13, 164; f. 319, inw. 1, sygn. 36, 82, 358; inw. 2, sygn. 1734; inw. 3, sygn. 31; f. 320, inw. 3, sygn. 188; f. 333, inw. 9, sygn. 79, 91, 197, 213, 628, 1095; f. 1781, inw. 36, sygn. 151, 152, 154, 155, 157, 159; f. 2001, inw. 1, sygn. 17.

Źródła drukowane

- BOGDANOVICH, A. YE. (2012), *Ya vsyu zhizn' stremilsya k svetu. 1. Moi vospominaniya*. Minsk. [Богданович, А. Е. (2012), *Я всю жизнь стремился к свету. 1. Мои воспоминания*. Мінск.]
- DUNIN MARCINKIEWICZ, W. (1856), *Ciekawys? Przeczytaj! Trzy powiastki i wierszyk ulotny*. Mińsk.
- DUNIN MARCINKIEWICZ, W. (1984), *Tvory*. Minsk. [Дунін-Марцінкевіч, В. (1984), *Творы*. Мінск.]
- DUNIN MARCINKIEWICZ, W. (2001), *Vybranyya tvory*. Minsk. [Дунін-Марцінкевіч, В. (2001), *Выбраныя творы*. Мінск.]
- GIEYSZTOR, J. (1913), *Pamiętniki z lat 1857-1865. 1. Wilno*.
- Metryka Litewska (1989), *Metryka Litewska. Rejestry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo wileńskie 1690 r.* Rachuba, A. (oprac.) | Wasilewski, T. (red.). Warszawa.
- MGV (1859), *Minskiye gubernskie vedomosti, 16 I 1859, nr 3, otдел 2, chast' neofitsial'naya*. [Минские губернские ведомости, 16 I 1859, nr 3, отдел 2, часть неофициальная.]
- PRENDOWSKA, J. (1962), *Moje wspomnienia*. Kraków.
- SIERAKOWSKA (z DALEWSKICH), A. (2010), *Wspomnienia*. Warszawa.

Opracowania

- Album Academicum (1889), *Album Academicum der Kaiserlichen Universität Dorpat*. Hasselblatt, A. | Otto, G. (bearb.). Dorpat.
- ANISHCHANKA, YA. K. (2008a), *Spisy shlyakhty Mahilyowskay hubyerni za 1783-1784 hh.* In: *Arkhivaryus: Zbornik navukovykh pavyedamlyennyaw i artykulaw. 6, 110-131*. [Анішчанка, Я. К. (2008a), *Списы шляхты Магілёўскай губерні за 1783-1784 гг. У: Архіварыус: Зборнік навуковых паведамленняў і артыкулаў. 6, 110-131.*]
- ANISHCHANKA, YA. K. (2008b), *Zbor tvoraw u shastsi tamakh. 4. Uradniki byelaruskikh zyeumlyaw VKL pry Stanislavye Panyatowskim: spisy na ruskay movye*. Minsk. [Анішчанка, Я. К. (2008b), *Збор твораў у шасці тамах. 4. Ураднікі беларускіх земляў ВКЛ пры Станіславе Панятоўскім: спісы на рускай мове*. Мінск.]
- ANISHCHANKA, YA. K. (2010), *Zbor tvoraw u shastsi tamakh. 6. Uradniki byelaruskikh zyeumlyaw VKL u pyershay palovye XVIII st.: spisy na ruskay movye*. Minsk. [Анішчанка, Я. К. (2010), *Збор твораў у шасці тамах. 6. Ураднікі беларускіх земляў ВКЛ у першай палове XVIII ст.: спісы на рускай мове*. Мінск.]
- BAIRAŠAUSKAITĖ, T. (2003), *Lietuvos bajorų savivalda XIX a. pirmojoje pusėje*. Vilnius.
- BLASZCZYK, G. (2007), *Pierwsi Polacy na Uniwersytecie Dorpackim w latach 1802-1832*. W: *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki. 52/3-4, 185-223*.
- BONIECKI, A. (1912), *Herbarz polski. XV*. Warszawa.
- Dekabristy (1988), *Dekabristy: Biograficheskiy spravochnik*. Mironenko, S. V. (podg.) | Nechkina, M. V. (red.). Moskva. [Декабристы (1988), *Декабристы: Биографический справочник*. Мироненко, С. В. (подг.) | Нечкина, М. В. (ред.). Москва.]
- DOLBILOV, M. D. (2010), *Russkiy kray, chuzhaya vera: Etnokonfessional'naya politika imperii v Litve i Belorussii pri Aleksandre II*. Moskva. [Долбилов, М. Д. (2010), *Русский край, чужая вера: Этноконфессиональная политика империи в Литве и Белоруссии при Александре II*. Москва.]
- FAJNHAUZ, D. (1999), *1863. Litwa i Białoruś*. Warszawa.
- JELSKI, A. (1888), *Rudobielka*. W: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. IX*. Warszawa, 942-943.
- KIENIEWICZ, S. (1986), *Dereszewicze 1863*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź.

- КОМЗОЛОВА, А. А. (2005), *Politika samoderzhaviya v Severo-Zapadnom kraje v epokhu Velikikh reform*. Moskva. [Комзолова, А. А. (2005), *Политика самодержавия в Северо-Западном крае в эпоху Великих реформ*. Москва.]
- МАРОЗАВ, S. P. (2019), *Ideya adradzhennya Vyalikaha Knyastva Litovskaha w hramadska-palitychnym zhytstsi Byelarusi (1795-1939 hh.)*. Hrodna. [Марозаў, С. П. (2019), *Ідэя адраджэння Вялікага Княства Літоўскага ў грамадска-палітычным жыцці Беларусі (1795-1939 гг.)*. Гродна.]
- МАТВЕЙЧЫК, D. СН. (2016), *Udzyel'niki pawstannya 1863-1864 hadow: biyahrafichny slownik (pavodlye materyyalaw Natsyyanal'naha historychnaha arkhiva Byelarusi)*. Minsk. [Матвейчык, Д. Ч. (2016), *Удзельнікі паўстання 1863-1864 гадоў: біяграфічны слоўнік (паводле матэрыялаў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі)*. Мінск.]
- МИЛОВИДОВ, А. (1913), *Predisloviye*. In: *Vilenskiy vremennik*. VI/1. Milovidov, A. I. (sost.). Vil'na, XXXIII-LXVI. [Миловидов, А. (1913), *Предисловие*. В: *Виленский временник*. VI/1. Миловидов, А. И. (сост.). Вильна, XXXIII-LXVI.]
- PRZYBORSKI, W. (1896), *Historya dwóch lat. 1861-1862*. Z. L. S. (wyd.). 2/V. Kraków.
- РАЮК, А. Р. (2020), *Nyefarmal'nyya svyazi pamizh dvaranstvam Minskay hubyerni w 1795-1863 hadakh*. In: *Historyya i hramadaznawstva*, 1, 58-63. [Раяк, А. Р. (2020), *Нефармальныя сувязі паміж дваранствам Мінскай губерні ў 1795-1863 гадах*. У: *Гісторыя і грамадазнаўства*, 1, 58-63.]
- SHVYED, V. (1997), *Lapa (Lapo) Matsvyey Mikhail Dzyam'yanavich (Daminikavich)*. In: *Entsyklaryeduya historyi Byelarusi*. 4. Minsk, 333. [Швед, В. (1997), *Лапа (Лапо) Мацвей Міхаіл Дзямянавіч (Дамінікавіч)*. У: *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі*. 4. Мінск, 333.]
- SMIRNOV, A. F. (1963), *Vosstaniye 1863 goda v Litve i Belorussii*. Moskva. [Смирнов, А. Ф. (1963), *Восстание 1863 года в Литве и Белоруссии*. Москва.]
- СНАПКОВСКИЙ, YU. N. (2016), *Minskiye gubernatory, vitse-gubernatory i gubernskie predvoditeli dvoryanstva (1793-1917): Biograficheskii spravochnik*. Minsk. [Снапковський, Ю. Н. (2016), *Мінскія губернатры, віце-губернатры і губернскія прадводіцелі дваранства (1793-1917): Біяграфічны справочнік*. Мінск.]
- SZPROPER, D. (2003), *Pomiedzy caratem a snem o Rzeczypospolitej. Myśl polityczna i działalność konserwatystów polskich w guberniach zachodnich Cesarstwa Rosyjskiego w latach 1855-1862*. Gdańsk.
- SZPROPER, D. (2014), *Politicheskiye initsiatyvy shlyakhty Podol'skoy i Minskoy guberniy nakanune Pol'skogo vosstaniya 1863 goda*. In: *Vestnik istorii, literatury, iskusstva*. 9, 211-221. [Шпропер, Д. (2014), *Політычныя ініцыятывы шляхты Подольскай і Мінскай губерній накануне Польскага востання 1863 года*. В: *Вестник истории, литературы, искусства*. 9, 211-221.]
- ULASAVYETS, YA. V. (2014), *Sproba wdzyelu pradvadzitsyelyaw dvaranstva w farmiravanni wradavay palityki w dachnyenni da byelaruskikh hubyernyaw u 1855-1863 hh*. In: *Korshuk, U. K. (ed.), Pratsy historychnaha fakul'teta BDU: Navukovy zbornik*. Minsk, 129-141. [Уласавец, Я. В. (2014), *Спроба ўдзелу прадвадзіцеляў дваранства ў фарміраванні ўрадавай палітыкі ў дачыненні да беларускіх губерняў у 1855-1863 гг.* У: *Коршук, У. К. (адк. рэд.), Працы гістарычнага факультэта БДУ: Навуковы зборнік*. Мінск, 129-141.]
- UWKL (2004), *Urzednicy Wielkiego Ksiestwa Litewskiego: spisy*. I. Wojewodstwo wilenskie. XIV-XVIII wiek. Rachuba, A. (red.) | Lulewicz, H. | Rachuba, A. | Romaniuk, P. P. (oprac.) | Jemialianczuk, U. | Macuk, A. (współpr.). Warszawa.
- ZALESKI, B. (1868), *Zniesienie poddaństwa na Litwie*. W: *Rocznik Towarzystwa Historyczno-Literackiego w Paryżu. Rok 1867*. Paryż, 315-374.
- ЗАЛІВАКА, А. С. (2017), *Shlyakhta Mahilyowskay hubyerni. Radavody*. Minsk. [Залівака, А. С. (2017), *Шляхта Магілёўскай губерні. Радаводы*. Мінск.]